

ALLA VI SVENSKAR

ALLA VI SVENSKAR

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1996

FATABUREN 1996

ISBN 91 7108 392 8

ISSN 0348 971 X

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktörer Åke Daun & Barbro Klein

Bildredaktör Kerstin Söderman

Layout Börje Reinhold

Omslagsbilden föreställer elever i Katarina skola, Stockholm.

Foto Ann Eriksson, MIRA.

Teknisk redaktör Berit Nordin

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om inte annat anges. I de fall fotografens namn inte uppges är denna okänd.

Tryckt hos MediaPrint, Uddevalla AB, 1996

ANDRA GENERATIONEN OCH KULTURELL KREATIVITET

Yngve Lithman

Dr Alban, Titiyo, Neneh Cherry, Tomas DiLeva, Latin Kings – nog känns namnen igen. De är alla andragenerationens invandrare, artister, och väl exempel som många skulle anföra i en diskussion om andragenerationens invandrades kulturella identitet. Och med all rätt. Men vad sägs om följande?

För några år sedan tog jag tunnelbanan från ett av de "invandringstäta förortsområdena", för att använda den gängse eufemismen för de hyreshusområden som på 60- och 70-talen smälldes upp för att hysa migranter från svensk utkant och utland. Jag och de andra resenärerna fick sällskap på tåget av ett litet gäng ungdomar, uppenbarligen med utländskt påbrå, extremt tufft klädda, och de uppträdde påtagligt störande. När de väl slagit sig ned tog en av ungdomarna upp en stor skruvmejsel. Han började knacka med den, lätt och rytmiskt, mot glasrutan, som för att bekämpa resans leda. Det lilla gänget hade nu allas odelade uppmärksamhet, om än vi gjorde allt för att dölja detta. Vi kikade över kanten på våra kvällstidningar och böcker, för att kolla om situationen skulle bli ännu "farligare", och våra samtal övergick till förstulna kommentarer om vad som pågick, eller tystnade helt. Efter några stationer gick de av, och vi som var kvar drog suckar av lättnad.

Kulturell kreativitet? Visst, men en del kanske skulle dra sig för att använda uttrycket. För många är kulturell och kreativitet två ord som står för något fint, positivt, den borgerliga odlingens (och detta inte nedsättande) särskilda domän. Kulturell kreativitet – passar det verkligen ihop med småbus, skruvmejslar och vardags-

*Titiyo på Vattenfestivalen,
Riddarholmen. Foto Joakim
Karlsson/Pressens Bild.*

*Dr Alban på Gröna Lund.
Foto Jack Mikrut/Pressens
Bild.*

*Tomas di Leva i Moderna
museets trädgård,
Skeppsholmen. Foto Sofie
Nordström/Pressens Bild.*

*Papa Dee. Foto Tomas Borg/
Pressens Bild.*

*Latin Kings
framför sin
egenhändigt
gjorda
grafittimålning.
Foto Ulf
Berglund/
Pressens Bild.*

trakasserier i en tunnelbanevagn? Kan det verkligen finnas skäl att tro att Titiyo och mejselgänget båda gör något som har något gemensamt?

När allt kommer omkring gör det nog det. Denna uppsats syftar till att diskutera kring förutsättningarna för och innebörden av kulturell kreativitet. Ur ett sådant perspektiv kan man se hur kulturell kreativitet också måste förstås mot den skapandes sociala och kulturella situation. Vi börjar också förstå något av bakgrunden till att så mycket kreativitet, som i dag i Sverige når marknadsplatsen som sång, musik, dans, litteratur, film, har rötter i andragenerationens invandrare (dvs. barn till invandrare, om än ibland födda utomlands). Men det som å ena sidan bidrar till andragenerationens nyskapande i form av produkter som sprids genom massmedia, teatrar och rockhallar bidrar också till andra brott mot "det vanliga", och ibland sådant som vi kanske skulle vilja slippa.

KREATIVITET OCH INDIVID

Studier av invandrare och andrageneration har länge handlat mest om sådant som plats på arbetsmarknaden, hälsa, skolförfrågning. Dessa studier har varit viktiga för att få en uppfattning om vilken plats invandrarna får i det svenska samhället. Under senare år har dock en ny slags studier börjat komma, studier som haft en orientering inte mot "invandrade kulturer" utan mer mot "invandrarkulturer", det liv som levs bland invandrarna. Det har, naturligtvis, i första hand rört sig om studier av "kultur" i den antropologiska meningen, som system av symboler och meningar, vad människor tänker och värderar, hur de ser världen och sin plats i den. Men detta har också lett till en bättre förståelse av kulturellt nyskapande.

Det finns många goda skäl att vara nöjd med nyorienteringarna som kan ses i studiet av andragenerationen. Den vidgning som sker till att inkludera också studier av kulturell produktion, och som innebär att fokus inte längre bara är på misär och socialt elände, ger också möjligheter till ett slags "analys i backspegeln". Genom de kulturella produkterna kan en del av de villkor på vilka den kulturella produktionen sker studeras och synliggöras. Det högst rimliga antagandet är att kreativitet har sin grund i kulturella och sociala villkor, och dessa röjs i produkten.

Kanske detta är ett alltför fyrkantigt uttalande för somliga. Kreativitet är ju, enligt vår vardagsförståelse, en individuell förmåga – i västerländskt tänkande har ju kreativitet blivit en del av vår människosyn, vår individualistiska ideologi. Denna ideologi, med rötter i reformationen och samordnad med framväxten av marknadsekonomi och kapitalism, gör individen till det högsta värdet. Det handlar alltså om ett arv där individen betonas, först som ansvarig för sin egen frälsning genom ett fromt liv, senare som aktör på marknaden. I vår kult av den individualistiska ideologin har också kreativiteten infogats. Geniet är etiketten för kreativitetens mästare, och när vi tänker på kreativitet är det namn som kommer till vårt medvetande – Mozart och Madonna, Strindberg och Stephen Hawkins. Och våra studier av kreativitet tenderar att bli biografier.

För att få en vidare syn på vad kulturell kreativitet är, och därmed kunna se och analysera det kulturella nyskapande som pågår i andragenerationen, måste vi ha en syn på kulturell kreativitet som betonar inte så mycket individen som att kulturell kreativitet är förmågan att hitta nya sätt att agera, uttrycka, tänka, gestalta. Med detta synsätt kan vi också föra en diskussion om kreativitetens villkor – vilka kulturella och sociala förutsättningar gynnar kulturell kreativitet? Denna fråga röjer ett påstående att vissa sammanhang eller situationer mer än andra befrämjar innovationer. Det skall också påpekas att en del av andragenerationens kulturella kreativitet, förnyelse, manifesteras i böcker, musik och andra "etablerade" kulturformer. Det vore dock fel att begränsa en förståelse av kulturproduktion till enbart detta. Den "vardagliga" kreativa kulturproduktionen är, för en kulturforskare, många gånger mer intressant än om en viss kulturprodukt, en bok, ett musikstycke, hittar en marknadskanal för att nå omvärlden.

I denna artikel argumenteras alltså för att man skall ha en vid tolkning av begreppet kulturell kreativitet. Det skall stå för allt som har att göra med nya sätt att uttrycka, tänka, gestalta och handla. Den kulturella kreativiteten skall studeras i såväl de kulturprodukter som kommer ut på en marknad som i vardagslivet. Generellt för kulturell kreativitet gäller också att den kan förstås mot bakgrund av och som uttryck för givna sociala och kulturella sammanhang. Den kulturella kreativiteten bland andragenerationens invandrare i Norsborg, en Stockholmsförort, ger (åtminstone delvis) uttryck för och måste förstås mot bakgrund av

andra sociala och kulturella sammanhang än den (eventuella) kulturella kreativiteten bland exempelvis medelklass-svenska akademiker.

De allra flesta andragenerations-invandrare flyter förbi oss utan att vi noterar deras bakgrund. Men ibland så uppfattar vi en kulturproduktion som vi, med rätt eller orätt, kan tycka är rätt typisk för andragenerationen. Det handlar då ofta om ett slags bricolage. Sång, musik, vardagsliv, språk – på område efter område kan vi iaktta nyskapelser som innebär att kulturproduktens form består av kombinationer av element från flera olika kulturella traditioner vars innehåll i allmänhet inte blandas. I musiken blandas rappen med Rosengård och överraskar lyssnaren med sin fräschör. I det muntliga uttrycket blir Rinkebysvenskan en märklig, och kraftfull, språkförnyelse. Och detta är nog en vanlig process i kulturell kreativitet – den kreativa produkten består av kombinationer av sådant som vanligen inte kombineras.

Men det vore fel att se kulturell kreativitet enbart som ett uttryck för förekomsten av eller medvetenheten om flera kulturella traditioner. Andragenerationens kulturella kreativitet är inte i sig resultatet av dubbla kompetenser, att man har kunskap om och kan hantera flera kulturella traditioner. Fler pusselbitar gör det inte lättare att lägga pussel. För att ett pussel skall läggas på ett nytt sätt krävs, som ovan sagts, att det finns en miljö och sociala förhållanden och sammanhang, låt oss kalla det kontexter, som ger en dynamik där ett kulturellt nyskapande kan ske. Vad vet vi om vilka miljöer och sociala förhållanden och sammanhang, kontexter, som har dessa egenskaper?

KONTEXTER SOM GYNNAR KREATIVITET

Studier som gjorts av kreativitet ger oss tips om några drag som utmärker kreativa kontexter. Ofta kan man se den kreative innovatören som en förmedlare mellan olika kulturella traditioner. Kunskaper, intryck, erfarenheter, uttrycksformer som innovatören tagit del av i en tradition kan blandas med element från en annan tradition, eller "översättas" till en annan tradition, och om bricolaget ovan uppstår i sådana fall har den kreative sett nya kombinationsmöjligheter. Detta exempel pekar dock bara på att erfarenheten av två traditioner ger denna möjlighet. Kan vi gå vidare och säga

*Skateboarding vid Fryshuset,
Stockholm. Foto Ulf Huett
Nilsson, MIRA.*

något om den kreative själv, inte bara något om dennes plats mellan två traditioner?

Det tycks som om det finns möjligheter att göra också detta, och några anmärkningsvärda drag skall här diskuteras.

EN RÄTT ÖPPEN ENKULTURATION

Med enkulturation menas hur människor blir delaktiga av sin kultur, gör sig till kulturvarer. Ordet, enkulturation, har för kulturanthropologen en innebörd som motsvarar vad socialisation har för psykologen. Enkulturation, att tillägna sig en kultur, är något som inte bara sker i barnåren – för invandrare gäller också att det sker en enkulturation i invandringssituationen. Med öppen enkulturation menas att individen inte blir särskilt hårt knuten till en specifik kulturell tradition, utan att personen, inte minst men inte bara, under uppväxten har möjlighet att hålla en viss distans till sitt eget kulturella bakgrundssammanhang.

En rätt öppen enkulturation kan man, naturligtvis, se i en hel del invandrarssammanhang. Många invandrabarn, andra-generationen, har för ögonen både föräldrarnas speciella kulturella sammanhang, liksom det svenska kulturella sammanhanget. Deras uppväxtmiljö kommer också att innehålla barn från flera olika sammanhang. Det "kulturellt givna", de kulturella reglerna och kunskaperna, är inte så enkelt och klart. För den som växer upp i ett homogent kulturellt sammanhang kan det vara mycket mer självklart hur saker och ting "är", hur de "skall vara", vad som är "rätt", och så vidare. Det "kulturellt givna" är rätt givet. Men som invandrare kan man vara mycket mer frågande, och också se möjligheter att välja mellan olika alternativ.

Exempel på hur den rätt "öppna enkulturationen" kan te sig är ett slags avsaknad av "klassmedvetande" hos en del invandrare. Ett exempel är den illiterata städerskan på Komvux grundläggande kurs i svenska, som stolt berättade om sin dotter som just gått färdig sin läkarutbildning och nu skulle starta sin praktiktjänstgöring.

Visst är dessa historier ovanliga, men de förekommer oftare än många tror. De lär oss en intressant läxa. I invandrararnas ursprungsland kan de känna sig stängda och begränsade vad gäller jobb, utbildning, osv. I invandringssituationen, däremot, kan de uppleva sig ha valmöjligheter (och har det också, i varje fall i viss utsträckning!). "Klassresan" hindras inte av djupt inpräglade föreställningar om ens plats i samhället tillskapade under en massiv och entydig enkulturation. I Sverige, så handlar en del invandrare i lycklig omedvetenhet om vad deras "objektiva" klassituation borde innebära vad gäller yrkesval – och resultatet blir ibland spektakulära historier om framgång.

Är detta något som har med kulturell kreativitet att göra? Varför inte? En rätt öppen enkulturation, eller en bristande sådan om man så vill, är resultatet av en migration till en ny social och kulturell verklighet. Detta i sin tur ger öppningar att framgångsrikt göra saker som för andra (dvs. svenskar) i samma klassmässiga position skulle vara avsevärt mindre sannolika. Men kreativiteten är snarast ett uttryck för en frihet att utnyttja situationen, inte exempelvis att man skapar kulturprodukter som är resultatet av en blandning från två kulturella traditioner.

RÄTT ÖPPNA SOCIALA RELATIONER

På många håll i Sverige utmärker sig invandrarförorter för massiva idrottsaktiviteter, och de idrottsintresserade vet att svenska storstjärnor ofta har namn som Akraka eller Odiambo eller George Scott. För en del av dem som lyckats ta sig fram är det

*Hemmabyggt cykelbana i
Fittja industriområde,
Stockholm. Foto Andrzej
Markiewitz.*

Maria Akra. Foto Jan Collsiö, Pressens Bild.

uppenbart att de under sin karriär haft tillgång till flera nätverk, flera uppsättningar av människor, som varit till stöd för dem vid motgångar.

En idrottsman, som till och med nått internationell ryktbarhet, hade en ungdom som utmärktes av kaos och familjekatastrofer. Under sin uppväxt växlade han mellan olika föreningar, en del etniskt orienterade, andra inte. Han bytte tränare flera gånger, och en del av dessa hade samma bakgrund som han själv. Denna idrottsmans brist på förankring i en speciell familj, i ett speciellt etniskt sammanhang, i ett visst socialt nätverk, gjorde det möjligt för honom att fortsätta sin idrottskarriär, om än med avbrott och

med perioder av vilt liv. Men hans bristande förankring i en bakgrund gjorde det möjligt för honom att hitta nya tuvor att hoppa till när den han för tillfället stod på sjönk under trycket av hans yviga liv.

Kulturell kreativitet? Visst lyckades han genom sina växlingar mellan olika nätverk hitta lösningar, och kreativa sådana, på flera gånger nära nog hopplösa situationer. Nog var det också så, att han lyckades klara sin självkänsla trots motgångar genom att "externalisera" rötterna till sina problem. Han kunde ge sin situation, mellan det svenska och sin etniska bakgrund, skulden till sina problem. Men på samma gång kan man se hur flerfalden av sociala sammanhang blev räddningen inte bara på hans idrottskarriär utan också från något av en värstingkarriär.

BÅDE ÖPPEN ENKULTURATION OCH ÖPPNA SOCIALA RELATIONER

Om någons sociala relationer är tämligen öppna, dvs. innehåller människor av diverse bakgrunder, så kan man också förvänta sig att enkulturationen blir tämligen öppen. Hela omgivningen, "alla", trycker inte in individen i samma tanke- och handlingsmönster. I invandrarsituationer är det ganska vanligt med både rätt öppna sociala relationer och en rätt öppen enkulturation. Detta är snarast något som karakteriserar andragenerationen.

Ett intressant exempel är uppkomsten av något som kan kallas en generaliserad invandraridentitet. Denna generaliserade invandraridentitet kan man ofta studera i skolorna. Den innebär att en kategori elever ser sig som "invandrare", oavsett om de kommer från Jugoslavien eller Uganda, Iran eller Finland. I skolan, eller klassen, uppstår två "lag", ett svenskt och ett "invandrare". Eleverna inom varje lag ser sig själva såsom bärare av något gemensamt, och något som skiljer dem från medlemmarna av det andra laget. I skolsituationen, både i klassrummet och på skolgården, kan man se hur denna uppdelning spelas ut.

Ett intressant drag är att de olika etniska bakgrunderna, jugoslav, ugandier, etc., inte har någon större betydelse, utan alla invandrarbarnen delar gemenskapen av att vara invandrare. Ett annat drag är att man inom lagen ofta karakteriserar sig genom att jämföra sig med vad man tycker är typiskt för medlemmarna av

det andra laget. "Vi är det och det, men svenskarna är så och så", "invandrarna gör så och så, men vi gör i stället så här".

Den generaliserade invandraridentiteten kan iakttas i många sammanhang, och har ofta likartade uttryck. Processen varigenom den formas förutsätter att invandrarungdomar med olika etnisk bakgrund kommer samman och kan bilda sig nya föreställningar om och bilder av vilka de är, "invandrare" i stället för jugoslav eller ugandier. Detta förutsätter också en viss självständighet från föräldragenerationen.

Kulturell kreativitet? Skaparen må vara en grupp i samspelet med andra grupper, men att skapa nya identiteter är förvisso ett uttryck för kulturell kreativitet.

KULTURELL PROBLEMLÖSNING

Det fjärde exemplet på situationer som stimulerar kulturell kreativitet kan kallas kulturell problemlösning. Det får stå för när människor har att hantera konkreta och påtagliga konfliktsituationer, och lyckas göra detta genom nyskapande. Dessa konflikt-situationer är svåra i den meningen att de är nya, vilket gör att personerna som möter dem måste hantera dem på ett icke-rutinmässigt sätt. De måste skapa ett handlingsätt.

Ett exempel kan bestå av vad som hände i en liten, tätknuten invandrargrupp i en mellansvensk stad. En ung kvinna bröt sig ur gruppen för att etablera sig som "svensk", och bröt som sådan mot en hel mängd tabun som existerade i gruppen. Utbrytningen stöddes av ett antal representanter för svenska byråkratier, som såg den som ett slags individuellt sätt till att bli modern, men kvinnan ångrade sig efter ett halvår. Hon försökte nu åter bli en del av gruppen och fick hjälp av sin mamma, som trots förbud hållit en viss kontakt med dottern. Tillsammans lyckades de få dottern något så när välkommen tillbaka i gruppen – men inte riktigt som fullvärdig medlem. Hon kunde aldrig få synas bli helt accepterad – vilket exempel skulle det utgöra för gruppens övriga kvinnor? Efter återkomsten till gruppen symboliserades hennes marginella situation av att hon färgade håret – hon var gruppens enda blondin.

ATT ÖVERBRYGGA MOTSÄTTNINGAR

Det sista exemplet på kulturell kreativitet handlar om att överbrygga konflikter genom att skapa ett "symboliskt universum". Detta ord betyder att individen har en speciell slags världsbild, nämligen den då hela verkligheten upplevs hänga ihop, då allt är självklart och förklarat, då allt kan förstås. Kunskapssociologer har visat hur människor oavbrutet strävar efter att åstadkomma sådana symboliska universa, då världen blir förklarad.

Det säger sig självt att invandrare, inte minst andragenerationare, sällan upplever att de lever i ett symboliskt universum, där alltså allt hänger ihop och allt är förklarat. I stället upplever de många gånger snarare tillvaron som mångskiftande, flertydig, obestämd. Men artistisk produktion kan ibland förstås just som försök att överbrygga motsättningar, att försöka föra dem tillsammans, att ställa dem i relation till varandra.

*Hip-hop band på Fryshuset,
Stockholm. Foto Maud
Nycander, MIRA.*

En rätt välkänd musikgrupp rekryterad ur andragenerationen, Stockholms negrer, (vars skivor KF vägrade sälja), hade en sång med refrängen "fy fan, svenska flicka". Sångaren var gift med en svenska (som hade vad många skulle tycka ett "typiskt" svenskt utseende) och de hade också en liten dotter tillsammans.

Den kulturella kreativiteten som det här handlar om är illa förstådd. Men nog verkar det som om det artistiska uttrycket både artikulerar konflikter och därmed gör dem åtkomliga för hantering, omformulering och kanske lösning. Den artistiska gestaltningen kan ses som en möjlighet att hantera motsättningar mellan olika delar av en artists verklighetsuppfattning. För sångaren och textförfattaren blir detta grunden till en rätt maffig sång.

Jag har reflekterat kring kreativitet och andrageneration. Vår förståelse av detta är dock ännu i sin linda. Däremot finns det rätt mycket forskning om socialpolitiska följder av invandringen och om invandringslagstiftning och invandringspolitik. Man börjar dock också uppmärksamma de kreativa och artistiska dimensionerna av invandringen. Vi vet alla från historiska erfarenheter vilka enorma skatter som har alstrats av invandrare, deras barn, och människor i samhällets utkanter. När vi nu dagligen kan läsa om vilka problem som invandringen påstås medföra, skall vi också hålla i minnet vilken kulturell skaparkraft som invandrare ger prov på. En del av denna kreativitet möter oss som artistiska verk – den överväldigande merparten är mera vardaglig. Vi kan låta oss tjusas av båda.